

гівлі та економіки. Незважаючи на наслідки світової економічної кризи і рецесії, американсько-європейські економічні відносини залишаються важливими та взаємовигідними для обох сторін.

Список використаних джерел

1. EU – US Summit, Washington 3 November 2009/ EU – US Summit Declaration. – http://eeas.europa.eu/us/sum11_09/docs/declaration_en.pdf
2. EU – US Summit, Lisbon 20 November 2010 Joint Statement. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://eeas.europa.eu/us/sum11_10/index_en.htm
3. Justin Vaïsse. Previewing Obama's European Trip #3: The U.S.-EU Summit in Lisbon. Paper /November 28, 2010. – <http://www.brookings.edu/research/papers/2010/11/10-us-eu-summit-vaïsse>
4. Obama, EU Leaders Meet amid Euro Crisis. U.S. – EU Summit in Washington on November 28, 2011. – Режим доступу: http://useu.usmission.gov/useusummit_washington_112811.html
5. Daniel S. Hamilton And Joseph P. Quinlan. The Transatlantic Economy 2010: Annual Survey of Jobs, Trade, and Investment Between the United States and Europe. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, 2010. 172 pp.
6. Size Matters: the Large Scale of the EU-U.S. Economic Relationship. EU Focus // Foreign Policy. Washington. January 2013. – P. 2.
7. Key Facts on U.S.-European Union Economic, Strategic Partnership/ U.S. Department of State. Bureau of Public Affairs. June 24, 2013. – http://photos.state.gov/libraries/useu/921228/ttip/us_and_eu_%20tip_june_24.pdf
8. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-30042009-BP/EN/3-30042009-BP-EN.PDF
9. Statement of Senator Hillary Rodham Clinton. Nominee for Secretary of State. Senate Foreign Relations Committee, 13.01.2009 – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-111shrg54615/pdf/CHRG-111shrg54615.pdf>
10. Fact Sheet: The American Jobs Act. September 08, 2011- <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/09/08/fact-sheet-american-jobs-act>

Ю. Гордийчук, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТИ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА США СО СТРАНАМИ ЕС В ТЕЧЕНИЕ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМЫ (2008-2012 ГГ.)

В статье анализируются особенности трансатлантических отношений в условиях мировой рецессии в период первого президентства Б. Обамы. Особенное внимание уделяется сотрудничеству США и ЕС в торгово-экономической сфере и определяется его влияние на весь комплекс двусторонних отношений. Исследуются проблемы внешнеэкономических связей США со странами ЕС и способы их решения администрацией Б. Обамы и европейскими союзниками.

Ключевые слова: США, ЕС, Барак Обама, экономика, торговля, трансатлантические отношения.

Yu. Hordiychuk, Graduate Stud.
Taras Shevchenko National Univ. of Kyiv, Kyiv

THE FEATURES AND COMPONENTS OF THE U.S. ECONOMIC COOPERATION WITH THE EU DURING THE FIRST PRESIDENCY OF BARACK OBAMA (2008-2012)

This article is analyzed the features of transatlantic relations during the global recession under the first presidency of Barack Obama. Particular attention is paid to the U.S. and EU cooperation in trade and economic sphere, and it's impact on the entire range of bilateral relations is determined. The problems of U.S. economic foreign relations with EU countries and methods of their solutions proposed by Barack Obama Administration and European allies have been also studied.

Key words: USA, EU, Barack Obama, economy, trade, transatlantic relations.

УДК 94(477)"16"+930.2

В. Горобець, д-р іст. наук, проф.
Інститут історії України НАН України, Київ

"НОВОЕ ЛИХО, ЧОГО ЗА НИХ ГЕТМАНОВ НЕ БИВАЛО": "ЧОРНА РАДА" 1663-ГО ЯК ІСТОРИЧНА ПОДІЯ ТА МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ

У статті розглянуто події генеральної ради, яка відбулася 17-18 червня 1663 р. в околицях Ніжина, її значення та місце в історичній пам'яті.

Ключові слова: козацька рада, Чорна рада, 1663 р., Гетьманат, Українська козацька держава.

Наприкінці червня 2013 р. виповнилось 350 років широковідомій Ніжинській раді 1663 р., за результатами якої на Лівобережжі було розв'язано проблему елекції осібногo гетьмана, до влади прийшов ставленник Запорозької Січі Іван Брюховецький, а його суперники на гетьманських перегонах – наказний гетьман Яким Сомко та ніжинський полковник Василь Золотаренко разом зі своїми найближчими помічниками були або страчені,

11. Communication for the spring European Council – Driving European recovery. Volume 1. 04/03/2009. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009DC0114:EN:NOT>

12. U.S.-EU Trade and Economic Relations: Key Policy Issues for the 112th Congress. Raymond J. Ahearn/ CRS Report for Congress Prepared for Members and Committees of Congress. January 18, 2012. – <http://www.crs.gov>

13. WTO confirms Boeing received billions in illegal subsidies from United States. – <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=784>

14. U.S. Trade Representative Kirk Announces U.S. Victory in WTO Aircraft Dispute. – <http://www.ustr.gov/us-trade-representative-kirk-announces-us-victory-wto-aircraft-dispute>

15. Fredrik Erixon and Gernot Pehnelt, "A New Trade Agenda for Transatlantic Economic Cooperation," European Centre for International Political Economy, Working Paper No. 09/2009.

16. Fredrik Erixon, and Matthias Bauer, "A Transatlantic Zero Agreement: Estimating the Gains from Transatlantic Free Trade in Goods," European Centre for International Political Economy, ECIPE Occasional Paper, April, 2010.

17. Fact Sheet: United States to Negotiate Transatlantic Trade and Investment Partnership with the European Union. 02/13/2013. – <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/fact-sheets/2013/february/US-EU-TTIP>

18. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_and_beyond

19. Давыдов А. Ю. Экономика определяет политику? (проблемы внешнеэкономических связей США со странами Евросоюза) // США. Канада: экономика, политика, культура. 2012. № 10. – С. 3 – 18.

20. Кременюк В. А. Внешняя политика президента Б. Обамы: поиски выхода из кризиса. // США. Канада: экономика, политика, культура. 2011. №6. – С. 3 – 20.

21. Приходько О. В. Формирование европейской политики администрации Обамы. // США. Канада: экономика, политика, культура. 2010. № 5. – С. 23 – 38.

Надійшла до редколегії 28.05.13

або відправлені на заслання до Сибіру. Утім не лише цим "прославилась" рада 1663 р. Зі слів автора "Літопису Самовидця", нею було "заведено" в Україні "нове лихо, чого за них гетьманов не бивало, тоєст чорной ради" [11, с.89]. Крім того, постанови Ніжинської ради 1663 р. для багатьох дослідників асоціюються (до слова, не вповні коректно) з узаконенням територіального поділу Гетьманату на Лівобережний і Правобережний або – в

ширшому контексті – з початком "Руїни" (ще одне історичне кліше, що потребує, як мінімум, широкого обговорення фахівців). Та й узагалі "Чорна рада" (значною мірою завдяки її літературному таланту Пантелеймона Куліша, котрий використав її фабулу як сюжет для завершеного в 1846 р. першого у вітчизняній художній літературі історичного роману "Чорна рада") стала для українців одним із знакових місць історичної пам'яті.

У контексті сказаного постає питання: чи вартує те, що відбулося влітку 1663 р. в околицях Ніжина, на широке суспільне відзначення чи, навпаки, гідне громадянське засудження? Наскільки та подія, за якою укорінилась назва "Чорної ради", була унікальною для історії Гетьманату? В якій мірі визначальними для козацької України стали її результати? Та наскільки підсумки Ніжинської генеральної ради 1663 р. перекреслили наявний історичний досвід розвитку Української козацької держави, а в якій мірі стали його органічним продовженням і практичним втіленням? Усі ці питання, безперечно, потребують суспільної актуалізації і широкого зваженого обговорення, навіть не беручи до уваги ту обставину чи відчувається наразі ювілейний присмак "чорнорадівських" подій, чи він уже відсутній.

Але проблематика "Чорної ради" 1663 р. цікава не лише з точки зору з'ясування її місця в структурі історичної пам'яті. Проблема становить інтерес і з точки зору розвитку вітчизняної історіографії. Надто вже випукло представлена Ніжинська рада 1663 р. в наявному вітчизняному історичному наративі, аби не піддатися спокуси сприймання її постанов як рубіжних передовсім у процесі занепаду Української козацької держави. І добре, якщо мова йде про подію, як інтелектуальну провокацію для переосмислення складного історичного явища.

Отож, скажімо, відомі українські дослідники Валерій Смолій і Валерій Степанков, згадуючи про Ніжинську "Чорну" раду в монографічному дослідженні, присвяченому представленню політичного портрета Петра Дорошенка, тонко зауважують наявність очевидного конфлікту між тим, що задумувалось історичними персонажами тієї доби, та тим, що ними реалізовувалось на практиці: "Тим часом тривала кровопролитна громадянська війна завершилася ухвалою Ніжинської чорної ради (27-28 червня) про обрання гетьманом Лівобережної України І.Брюховецького, що засвідчило перемогу проросійськи налаштованого старшинського блоку, підтриманого запорожцями, незаможним козацтвом і поспільством. Фактично це означало, що відбулося перетворення унітарної козацької України у конфедерацію Правобережної і лівобережної Гетьманщини та Запорожжя. Характерно, що старшини, козаки і поспільство усіх трьох політичних утворень постійно декларували свою відданість справі єдності держави й доклали максимум зусиль до реалізації цих планів, однак усі їхні наміри й дії оберталися новою руїною для України" [16, с.85].

Натомість добре знайий в Україні російський історик-україніст, професор Санкт-Петербурзького університету Тетяна Яковлева (Таїрова), ведучи мову про ніжинські події 1663 р. ("криваву Чорну раду", як емоційно вона називає їх) та класифікуючи їх такими, що де-юре знаменували розкол козацької України, чи не при кожній згадці про одного з головних дійових осіб того історичного дійства – Івана Брюховецького, характеризує його не інакше, як: "політичний авантюрист", "авантюрист, цілком байдужий до долі батьківщини", що "цінував царські подачки більше від гетьманської влади... догоджав воєводам, а не прагнув установити власні порядки на підвладній йому території", "заради власної вигоди був готовий на будь-яких умовах ділитися владою з воєводами" тощо [18, с.316, 317, 320, 341].

Наскільки науково продуктивними є такі підходи до з'ясування суті історичних подій? Наскільки справедливими є такі характеристики історичних персонажів? Що насправді можна класифікувати як причину, а що як наслідок у тому складному і трагічному процесі занепаду козацької держави другої половини XVII ст.? Процесу, який легко було спільними зусиллями запустити, але надзвичайно складно зупинити зусиллями спільними та практично неможливо – зусиллями одноосібними когось із гетьманів чи претендентів на гетьманство, яким би він не був не-авантюризм в ухваленні рішень, чужим у задоволенні власних інтересів, відверто конфронтаційним у стосунках з воєводами та безмежним у своїх амбіціях щодо встановлення власних порядків на підвладній йому території. А відтак і чи не надто вже простим поясненням складної історичної проблеми буде "призначення" Івана Брюховецького "винним" за всі біди, що впали на козацьку Україну в другій половині XVII ст. – за сплеск соціального протистояння, за дезинтеграцію Правобережжя та Лівобережжя, за погіршення політико-правового статусу Війська Запорозького та й за руйнацію Гетьманату загалом?

Джерела реконструкції

Ведучи мову про джерельне забезпечення дослідження цієї проблеми, насамперед варто сказати про очевидну обмеженість достовірних писемних свідчень про цю подію. Так само не може не звернути на себе увагу й відверта суб'єктивність авторів (чи їхніх інформаторів), викликана зааганжованістю у себе біг тих подій, відтак і намаганнями представити себе належним чином у них або ж виправдати свою участь у тих перетрубах. Наступне, на що потрібно звернути увагу, так це на те, що інформацію "з перших" чи принаймні "других рук" про власне саму Ніжинську раду 1663 р. черпали лише для трьох відомих на сьогодні джерел російського походження та двох – українського.

Джерела російського походження представлені двома різновидами. По-перше, в розпорядженні дослідників є офіційний посольський звіт і реляція представника на гетьманському обранні 1663 р. окольничого, намісника галицького князя Данила Степановича Велико-Гагіна. Посольський звіт Велико-Гагіна про виконання ним місії в Україні (що, як і решта посольського дільводства такого жанрового різновиду, подавався до Посольського приказу вже по поверненню на батьківщину) є вельми лапідарним, стилізованим "під бронзу" – жодних згадок про запеклу політичну боротьбу на Ніжинській раді, що виходила за межі власне політичного супротивництва та набувала форм відкритого силового протистояння, із застосуванням навіть вогнепальної зброї, тут не зустрінеш [2, с.173].

Значно інформативнішою є підготовлена по гарячим слідам події реляція князя Велико-Гагіна, відправлена ним з Ніжина до Москви 20 червня 1663 р. (тут і далі події датуються за старим стилем) з майором "рейтарського строю" Василем Непейциним (Непейцевим) [9, с.384], що потрапила до фондів Сибірського приказу і була опублікована Левом Окиншевичем 1929 р. [14, с.415-417].

Але чи не найбільш повно і деталізовано перипетії Ніжинської ради 1663 р. описано в щоденнику Патрика Гордона – шотландського волонтера на царській службі, що мав на той час чин підполковника російського війська. Опис ніжинських подій у Гордона настільки розлогий, деталізований, хронологічно точний, що може скластись враження ніби шотландець особисто брав участь у поході тих частин царського війська, які супроводжували окольничого Велико-Гагіна до Ніжина. Утім, наступна за цією оповіддю ремарка перекреслює таку здогадку: "Все это время я пребывал в Москве, утеша-

ясь умеренным образом в хорошем обществе, особенно генерала Далейлла..." [4, с.133].

Отож, інформація Гордона є все ж інформацією не з перших вуст. Але, як припускають дослідники [17, с.248], інформатором для шотландця був його співвітчизник – командир полку "солдатського строю" полковник Юрій Інглес, котрий якраз і супроводжував Велико-Гагіна в його не вповні дипломатичній подорожі в Україну. Відтак, зважаючи на високий чин шотландського офіцера, він був добре обізнаний з перебігом місії царського окольничого й, можемо сподіватись, адекватно переповів про її перипетії своєму товаришу, котрий перебував у цей час у Москві.

Бурхливі події літа 1663 р. знайшли відгук й у чи не всіх "козацьких" літописних оповідях, присвячених добі визвольних змагань українського народу середини XVII ст. та наступних за цим часам соціальної і політичної деструкції. Але сучасниками і ймовірними учасниками виборчих перипетій 1663 р. могли бути лише автори "Літопису Самовидця" та "Літописця Дворецьких". Крім того, вживаючи термін "літопис", ми розуміємо умовність такого трактування історичних текстів другої половини XVII –XVIII ст. Адже всі без винятку їхні автори, навіть особисто зааганжовані в тих подіях Самовидець (Роман Ракушка-Романовський) чи Василь Дворецький (ймовірний автор "Літописця Дворецьких") [15, с.1-80; 8, с.9-42; 12; 13], писали свої твори вже з певної темпоральної відстороненості від події, вкладаючи в опис не лише свої знання про її суть, а й відштовхуючись від власного розуміння сенсу історичного буття, свого місця в історії, не нехтуючи при цьому й можливостями для моралізаторства, навіть на шкоду історичній достовірності. Отож у представлених оповідях, написаних уже в часи, коли Іван Брюховецький безславно зійшов з історичної арени, скомпрометувавши себе не лише в очах частини козацтва, а й впадши в опалу царській владі, негативних конотацій в описі ніжинський подій початку літа 1663 р. є чимало, можна навіть припустити – значно більше, ніж їх могло бути за умови іншого, більш успішного гетьманування висуванця Запорозької Січі на гетьманський уряд Лівобережжя.

За таких умов позитивні інтенції в описі "Чорної ради" 1663 р. та подій, що їй передували та її увінчали, відстежуються хіба що в творі, авторство якого дослідники приписують Василю Дворецькому – одному з найпоширеніших прибічників промосковської орієнтації в старшинському корпусі Гетьманату, котрий за результатами Ніжинської ради посів уряд київського полковника, особисто брав участь у репресіях проти опонентів новообраного реґіментаря. Отож у "Літописці" Дворецьких увага акцентується на тому, що Яким Сомко перед тим "самовластю гетманом учинився", а жорстока розправа над ним виправдовується фактом виявлення в нього королівського листа, що став вагомим аргументом його "обличення" [10, с.230].

Вельми цікавою є ситуація з трактуванням подій автором "Літопису Самовидця". Найбільш реальним кандидатом на цю роль дослідники визначають Романа Ракушку-Романовського. Перед Ніжинської радою 1663 р. він, будучи сотником Першої міської сотні Ніжинського полку, неодноразово виконуючи обов'язки ніжинського наказного полковника, входив до найближчого оточення одного з опонентів Івана Брюховецького полковника Василя Золотаренка, уособлював собою якраз те соціальне середовище швидко багатіючої козацької старшини, проти якої кошовий гетьман активно боровся. Відразу після ж виборів 1663 р. Ракушка-Романовський увійшов до гетьманського уряду Брюховецького, зосередивши у своїх руках управління фінансовою сферою.

Така двояка позиція Ракушки-Романовського не могла не впливати на його оцінку тих неоднозначних подій. Відтак, з одного боку, він усіма доступними способами демонструє своє несприйняття ситуації, коли охлократична стихія стає визначальною в житті Гетьманату, вдаючись навіть до вже згаданих раніше таких сумнівних тверджень, що, нібито, навесні 1663 р. в Україні було "заведено" "новое лихо, чого за иних гетманов не бывало, тоест чорной ради" [11, с.89], а з іншого, він усіляко очорнює політику Якіма Сомка, котрий і гетьманство мав "от підручних собі полковников и сотников и козаков", і на раду прибув не лише зі зброєю і кінем, але й маючи в обозі артилерію, а перед тим полковник Василь Золотаренко силою примушував полковників голосувати за гетьмана Сомка [11, с.88-89]. Не скупився Самовидець і на епітети при описі всіх тих деструкцій, що впали на Україну відразу ж по завершенні Ніжинської ради, коли "при котром настановливаню полковников много козаков значних чернь позабывала [...] Хочай якого значного козака забили или человека, то тое в жарт повернено, а старшина козаки значніе, яко змогучи, крилися, где хто могл, жупани кармазиновіе на сермяги миняли" [11, с.91].

Всі інші відомі на сьогодні українські літописи були менш інформативними, ніж оповідь Самовидця, а до того ж використовували ніжинські перипетії 1663 р. переважно як вельми принадний сюжет для моралізаторства з приводу того розбрату, що вчинився в козацькій Україні в часи гетьманування наступників Богдана Хмельницького. Так, скажімо, Самійло Величко своєю розповідь про Ніжинську раду 1663 р. звершують такими ось пафосними рядками: "Зріте сини малоросійськіе нещастъ матки вашей и крайню погибель отчизни вашея: егда бо горделиви и високодумни тогдашни козацкіе властолюбци и междоусоюниі ратники, а отчизни вашея разорители и вас самих нещадниі губители, Виговській и Пушкар Полтавській изчезнуша, по них засъ Хмельниченко и Сомко преядоша; тога третій тим подобниі гетьмани и губители ваши, Тетера и Брюховецкій, народишася" [3, с.39].

Що ж сталося 17-18 червня 1663 р. під Ніжином?

З наявних джерел картина гетьманських виборів 1663 р. проступає хоч трохи й суперечливою, проте доволі зрозумілою. 24 травня до Ніжина прибуває офіційний представник царя Олексія Михайловича окольничий Данило Степанович Велико-Гагін. За два тижні до Ніжина прибув зі своїми прибічниками наказний гетьман Яким Сомко, котрий розташував свої сили поблизу Київських воріт Ніжина. До Сомка долучився і місцевий полковник Василь Золотаренко давнішній суперник Сомка за булаву, з котрим він порозумівся вже напередодні самої ради. Причому, Золотаренко проігнорував заборону Д. С. Велико-Гагіна і, виходячи з міста в поле, прихопив з собою й міську артилерію. Аби не спровокувати сутичку, за словами Гордона, та побоюючись бути звинуваченим у симпатіях до Брюховецького, царський окольничий поспішив передати Ніжинській залозі наказ безперешкодно випустити Золотаренка разом артилерією з міста [4, с.130].

"Более хитроумный Брюховецкий" (як його характеризує Гордон), знаючи про підтримку своєї кандидатури з боку царської влади, свій табір розташував на протилежному боці Ніжина. Яким Сомко, повідомлений про такий маневр свого суперника, пригрозив залишити ніжинські околиці та повернути до Переяслава, якщо царський окольничий розпорядиться скликати Генеральну раду в таборі Брюховецького, а не на Київській стороні. Але Велико-Гагін, "благодарный к Брюховецкому, не согласился и поставил императорский шатер на другой стороне". Сомку та Золотаренку нічого не

залишалось, як за наказом царського окольничого вранці 16 червня передислокувати своїх прибічників на той бік Ніжина, де став табором Брюховецький. Єдине, що вони не виконали, так це не розбили свій табір по ліву руку від Московського тракту, а стали праворуч від нього. Прибули з Москви солдати вишикувались праворуч від шатра, а стрільці – ліворуч, частина царських ратників прикривали доступ до нього з інших боків [4, с.130].

Доля ж булави лівобережного гетьмана могла вирішитися вже по полудню 16 червня. Тоді до шатра прибув Д. С. Велико-Гагін, до котрого невдовзі долучився і кошовий гетьман. Між ними відбулася конфіденційна розмова і Гордон був переконаний, що за її результатами Брюховецький забезпечив собі повну підтримку царського представника, "но сегодня ничего не удалось сделать, ибо (как полагали) Брюховецкому нужно было время для сговора с партией Сомка" [4, с.130].

Якщо вірити офіційній реляції князя Данила Степановича Велико-Гагіна про обрання гетьмана, Генеральна військова рада 1663 р. пройшла чинно, без ексцесів, у відповідності з царським указом: "и они гетманы и все войско Запорожское и чернь, выслушав великого государя грамоты, на его государевы милости били челом и учинили обрание" [2, с.173].

Насправді ж гетьманське обрання 1663 р. різне з тією ідилічною картиною, яку намалював у своєму посольському звіті царський окольничий. Вибори відзначалися неабиякою напругою, були відмічені численними ексцесами та протистояннями, в тому числі й силовими протиборствами – із застосуванням зброї та людськими жертвами. Хто став ініціатором чинення насильства і хто першим застосував зброю? З розповіді Патрика Гордона дізнаємося, що як прибічники Сомка, так і Брюховецького на виборну раду прибули як на війну – з прапорами та зброєю [4, с.131]. Побачивши перед собою таку значну масу озброєного люду, який очолювали вороже налаштовані один до одного лідери, царський представник на раді зажадав, аби козаки залишили зброю та прийшли на зібрання без оружжя. Але як прибічники Брюховецького, так і Сомка, на наказ Велико-Гагіна не зважали. І лише після прибуття в намет до окольничого єпископа Мефодія та спільного їхнього звернення до старшини, з апеляцією до відповідного указу Олексія Михайловича, як було записано в щоденнику Гордона, "окольничий... велел, чтобы Сомко и Брюховецкий с офицерами и лучшими казаками оставили оружие и коней и шли к шатру. Так они и сделали, только Сомко имел при себе саблю и сайдак" [4, с.131].

Останнє зауваження джерела дуже цікаве, оскільки вказує на саму процедуру гетьманського обрання 1663 р.: попри таку величезну масу виборців, насправді вибори проводили "Сомко и Брюховецкий с офицерами и лучшими казаками". Тобто, безпосередніми учасниками виборів мали бути все ж козацькі старшини та "лучшие казаки", тобто, рада мала відбутись за канонами, утвердженими на Січі, коли посеред загальної ськової ради збиралась група старшин і "стариків", яка й ухвалювала принципове рішення, яке по тому винисилося на ознайомлення широкого козацького загалу [6].

Під час читання Велико-Гагіним грамоти царя терпець присутніх увірвався і вони почали провадити вибори. За Гордоном, частина козаків вигукувала "Сомко", інша – "Бруховецький". У якийсь момент прибічники наказного гетьмана доставили в центр виборчого кола бунчук і прапор Якіма Сомка, покрили ним свого висуванця та підняли на лаву, проголошуючи тим самим обраним гетьманом. Але Прибічники Брюховецького зуміли швидко доправити до центру виборчого поля зброю та силою скинути Сомка і його прибічників з лави, пола-

мати бунчук наказного гетьмана та вбити козака, котрий тримав той бунчук у своїх руках (як з'ясувалось уже згодом, ним виявився зять Якіма Сомка) [4, с. 131].

Коли пристрасті розгорілися до крайніх меж, царські ратники за наказом полковника Штрасбурга закидали натовп "виборців" ручними гранатами і ті, як зауважив Гордон, "расчистили пространство". На полі залишилися лежати тіла загиблих і ранені в цій сутичці, а наказний Сомко тим часом зі своїми прибічними верхи втік до свого табору. Булава наказного гетьмана та литаври Сомка стали трофеєм для прибічників Брюховецького [4, с.131].

Бруховецький хотів, аби Велико-гагін проголосив його гетьманом уже 17 червня, але той, зважаючи на погрози Сомка не визнати результат такого "обрання" і відвести свої війська до Переяслава, наказав продовжити раду наступного дня.

Наступного ранку вибори були продовжено, але за ніч лави Сомка вельми поріділи, натомість Брюховецький набув нових прибічників. Останні і проголосили висуванця Запорозької Січі гетьманом Лівобережної України – "обрали тихо и безмятежно всеми волными гласы" (Як написав з цього приводу в реляції Велико-Гагін). За присутності царського представника в церкві святого Миколая відбулася присяга новообраного регіментаря. Після чого йому було вручено царську грамоту на гетьманство, а коли Брюховецький став просити про вручення булави і прапора, йому "по твоему, великого государя, указу ... говорили, что булава и знамя дана ему будет в то время, как он, гетман, увидит великого государя, царские пресветлые очи" [14, с.417], тобто прибуде до Москви.

Що нового козацькій Україні запропонував сценарій Ніжинської ради 1663 р.?

Насамперед не можна оминати увагою той факт, що "чорна" (або "чернецька"), тобто загальна військова рада, звичайно ж не стала витвором літа 1663 р. У політичній історії Гетьманату можна віднайти чимало прикладів залучення найширшого кола "старожитнього" козацького товариства або ж щойно покозаченого населення до вирішення нагальних питань поточного життя, а особливо, якщо аналізувати практику кінця 1640-х – початку 1650-х рр[6].

Відтак і закріплення в історіографії терміну "Чорна" як власної назви винятково за Ніжинською генеральною радою 1663 р. можна пояснити хіба що тим потужним впливом історичного нарративу "Літопису Самовидця" на історіографічні реконструкції подій першої половини 60-х рр. XVII ст. Анонімний же автор "Літопису Самовидця" таким своєрідним акцентуванням уваги на феномені "Чорної ради" 1663 р., як на події, що, на його переконання, саме тоді "зараз по весні заводиться" в Україні й "чого за иних гетманов не бивало", демонстрував тим самим власне негативне ставлення до явища, що викликало в автора особисте неприйняття і – не більше того.

Згодом же те, що автор "Літопису Самовидця" зробив для формування історіографічних стереотипів у сприйнятті події, з неабияким успіхом реалізував Пантелеймон Куліш у царині історичної пам'яті, присвятивши "Чорній раді" 1663 р. перший у вітчизняній літературі історичний роман з однойменною назвою. Зважаючи на непересічний літературний талант Куліша, представлений у романі в вальтерскотівській манері образ "Чорної ради", а також романтизовані образи історичних персонажів і стали визначальними у їхньому сприйнятті широким суспільним загалом, навіть більше того – історична назва стала прозвиним іменем для характеристики певного суспільного явища, несучи в собі чітко виражені негативні конотації.

Утім, навіть і зауважуючи поширеність практики функціонування загальновійськових "чернецьких" рад у Гетьманаті та певну штучність у демонізації образу історичного дійства 350-літньої давності, все ж варто визнати й те, що скликана на початку літа 1663 р. під Ніжином Генеральна військова рада була поза тим подією певною мірою унікальною.

Передовсім ніколи раніше у Війську Запорозькому не було таких тривалих періодів міжгетьманства, як це мало місце на початку 1660-х років. Ніколи перед цим Військо Запорозьке Низове не відіграло і ніколи по тому більше не відіграватиме такої поважної ролі під час проведення гетьманських виборів в городовій Україні, як це було в червні 1663 р. Як, власне, й участь некозацького населення козацької України не буде такою масовою і певною мірою долею, як це було в часи проведення Ніжинської "Чорної" ради. Зважаючи на тривалість виборних перегонів на Лівобережжі 1661-1663 років, вже ніколи більше в історії Гетьманату претендентам на гетьманську булаву не вдасться перевершити Івана Брюховецького в кількості та якості даних перед виборами обіцянок – рядовому козацтву і посліпльству, міщанам, представникам Церкви та, особливо, царській владі. І ніколи раніше перемога одного претендента на гетьманську булаву не обертається такою масштабною трагедією для його суперників у гонитві за владою та їхніх помічників і прибічників. Не виникатиме при зміні гетьмана й тих тривог, які накрили старшину і "кармазинове козацтво" після обрання на гетьманство влітку 1663 р. висуванця Запорозької Січі.

Але чи можна вважати "Чорну раду" 1663 р. початком територіального розколу Гетьманату на правобережну та лівобережну частини? Сумнівно. Адже вже від осені 1660 р. Гетьманат існував у форматі поділеного на два політико-адміністративні організми, очільники яких до того ж вели між собою доволі запеклу збройну боротьбу з метою поширення своєї влади на іншу територію, використовуючи при цьому допомогу зовнішніх сил (або ж – будучи самими використаними цими зовнішніми силами).

Можливо тоді обрання Івана Брюховецького на гетьманство на Лівобережжі варто класифікувати, як юридичне закріплення територіального поділу Гетьманату, як на тому наголошується в переважній більшості праць сучасних істориків? Також сумнівно. Адже Павло Тетеря, котрий змінив на гетьманському уряді Юрія Хмельницького чи то восени 1662 р. чи то на самому початку 1663 р., також обирався на гетьманство частиною козацтва – в його випадку правобережцями – і зовсім не визнавався за легітимного реґіментаря козацтвом з іншого берега Дніпра. Яким же тоді чином обрання Брюховецького, що сталося уже після елекції Тетеря, змінювало юридичне підґрунтя територіального поділу Війська Запорозького або тим паче несло в собі ознаки визначальної, рубіжної віхи в цьому трагічному ланцюзі подій?

Інше питання: чи можна вважати "Чорну раду" 1663 р. причиною територіального розколу Гетьманату на правобережну та лівобережну частини? І тут відповідь не може бути однозначно ствердною. Адже паростки внутрішньої дезорганізації і дезінтеграції Війська Запорозького проросли ще на початковому етапі гетьманування Івана Виговського, коли восени 1657 р. до антигетьманських виступів на Запорозькій Січі долучились старшина і козаки Полтавського та частини Миргородського і Гадяцького полків. Черговий же крок на шляху дезінтеграції Правобережжя та Лівобережжя було зроблено вже урядом Юрія Хмельницького в часі укладення наприкінці жовтня 1660 р. Чуднівського договору з Річчю Посполитою, а особливо під час його незугарної

форми реалізації, коли постраждалими виявилися тисячі лівобережних козаків, котрі під командою наказного гетьмана Тимофія Цицюри перебували в таборі воєводи В.Б. Шереметева і котрі в момент переходу в табір коронних гетьманів були або захоплені в ясир союзниками поляків кримськими татарами, або ж обернуті в підданство колишніми своїми панами – коронними шляхтичами [1, с.198-200; 2, с.39, 43; 4, с.72-73; 7; 19, с.405].

Отож, зважаючи на такі передумови, а також фактор військової присутності Російської держави в Києві та на Лівобережжі, "Чорна рада" – як підтвердження територіального поділу Війська Запорозького – була якщо не неминучою, то, принаймні, цілком очікуваною подією. Відтак, "Чорна рада" не започатковувала собою і навіть не провокувала територіальну дезінтеграцію, а виступала результатом попередніх дезінтеграційних процесів і явищ, що латентне були присутніми в українському політичному житті принаймні з кінця 1650-х років.

У сприйнятті Ніжинської ради 1663 р. важливу роль відіграє фактор присутності на ній значної кількості російських військ, що не міг не вплинути на перебіг гетьманського обрання. Утім і цей аспект не став новацією у взаєминах війська Запорозького з царською династією Романових. Адже вже восени 1659 р., під час проведення Переяславської ради, на якій було легітимізовані владні повноваження Юрія Хмельницького, запорукою застереження царських інтересів стала присутність у Переяславі значних царських військ під командою офіційного представника Олексія Михайловича на раді боярина князя О.М.Трубецького.

До слова, й обрання Москвою Ніжина як місця проведення гетьманської елекції також лише продовжило традицію, започатковану князем Трубецьким восени 1659 р., коли він навідріз відмовився від запропонованого керівництвом Війська Запорозького Трахтемирова, а наполіг на тому, аби рада відбулась обов'язково в Переяславі [5].

Ще одне питання принципової ваги фокусується навколо проблеми наслідків ніжинських подій 1663 р. – чи стала "Чорна рада" початком соціальної революції в лівобережній частині Гетьманату і наскільки новообраний реґіментар був готовим виконувати роздані в ході боротьби за булаву обіцянки й аванси? Вичерпну відповідь на них можна дати лише детально проаналізувавши практичні дії Брюховецького, причому, не лише в наступні по обранню на реґіментарство місяці, а й роки його загалом не тривалого гетьманування. Але навіть побіжний погляд на перші кроки лівобережного гетьмана переконує в тому, що не такий уже простий був цей Іван Брюховецький. Й ініційований ним конфлікт з учорашиною своєю союзником і поручителем перед царською владою єпископом Мефодієм, і кроки, скеровані на зміцнення гетьманської влади, виведення її з-під впливу охлократичних настроїв уособлених запорозьким товариством, яке власне на своїх плечах принесло Брюховецького до гетьманства, і намагання вести свою гру з Москвою, що зовсім не була скерована на беззастережну передачу Лівобережжя під владу царя або ж обмін гетьманських повноважень на якісь особисті вигоди (гру, можливо, дещо примітивно-лукаву, але водночас не позбавлену своєї логіки та бажання реалізувати власний план) тощо якраз і засвідчують неабиякий талант першого лівобережного козацького гетьмана – якщо не як політика, націленого на реалізацію важливих стратегічних завдань, то хоч би вправного тактика, спроможного віднаходити перспективні рішення в найбільш не вигідних умовах.

Але чи було такого таланту достатньо, аби вивести Гетьманат чи хоч би його лівобережну частину з тих

вкрай складних кризових умов, в які він потрапив і через неспроможність власної еліти досягти консенсусу з найголовніших питань життєдіяльності, і через тиск обставин зовнішнього характеру? Як засвідчив подальший перебіг гетьманування Івана Брюховецького, перехитрити всіх акторів, які на той час грали долю козацької України, було неможливо, а відсутність чітко окресленої перспективи та акумульованої в належній мірі політичної волі для її досягнення таїли в собі величезну загрозу як особисто для гетьмана Брюховецького, так і держави, яку за результатами Ніжинської генеральної ради 1663 р. йому випало очолити.

Список використаних джерел

1. Акты Московского государства, изд. под ред. Д.Самовасова. – Т.3: Разряд. Приказ, Москов. Стол. – СПб., 1901. – № 217.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собр. и изданные Археологической комиссией. – Т. 5. – СПб., 1867.
3. (Величко С.) Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. – К., 1850. – Т.2.
4. Гордон П. Дневник. 1659–1667. – М., 2002.
5. Горобець В. "Волимо царя східного". Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К., 2007.
6. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К., 2009.
7. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. – К., 2001.

8. Дзира Я.І. Вступ// Літопис Самовидця / Вид. підготував Я. І. Дзира. – К., 1971.

9. Дополнение к тому III Дворцовых разрядов. – СПб., 1854. Згадка про прибуття з Ніжина до Москви гінця від Велико-Гагіна з повідомленням ("сенчуком") про успішне виконання царським окольничим покладеної на нього місії – "будучи в Войске Запорожском, его государевы дела в совершение привели по его, великого государя, указу и выбрали гетмана Ивана Брюховецкого" – під 28 червня 1663 р. була записана в "Дворцовых разрядах".

10. "Летописецъ" Дворецких/ Изд. Мыцыка Ю.А. // Летописи и хроники. Сборник статей 1984 г. – М., 1984.

11. Літопис Самовидця / Вид. підготував Я. І. Дзира. – К., 1971.

12. Мицик Ю.А. Перший український історико-політичний трактат // Укр. історичний журнал. – 1991. – № 5.

13. Мыцык Ю.А. "Летописецъ" Дворецких – памятник украинского летописания XVII века // Летописи и хроники. Сборник статей 1984 г. – М., 1984.

14. Окиншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII – XVIII ст. Додатки// Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. – Вип.6. К., 1929.

15. Петровський М. До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора літопису (Романа Ракушку-Романовського) // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. 6.

16. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. – К., 2011.

17. Федосов Д.Г. Клинок, перо и "бунташное время" // Гордон П. Дневник. 1659–1667.

18. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.) / Переклад з рос. Л.Білик. – К., 2003.

19. Kubala L. Wojny duński i pokój oliwski. 1657–1660. – Ser.6. – Lwów, 1922.

Надійшла до редколегії 28.05.13

V. Horobets, d-r ist. nauk, проф.
Институт истории Украины НАН Украины, Киев

"НОВОЕ ЛИХО, ЧОГО ЗА НИХ ГЕТМАНОВ НЕ БИВАЛО": "ЧОРНАЯ РАДА" 1663-ГО КАК ИСТОРИЧЕСКОЕ СОБЫТИЕ И МЕСТО ПАМЯТИ

В статье рассмотрены события генеральной рады, состоявшейся 17-18 июня 1663 г. в окрестностях Нежина, ее значение и место в исторической памяти.

Ключевые слова: казацкая рада, Чорная рада, 1663 г., Гетманат, Украинское казацкое государство.

V. Horobets, Doctor of History, Prof.
Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

"A NEW CALAMITY, WHICH COULD NOT HAVE OCCURED UNDER OTHER HETMANS": A "BLACK COUNCIL" OF THE YEAR 1663 AS A HISTORICAL EVENT AND A LIEU DE MÉMOIRE"

The article deals with the events which took place on June 17-18, 1663 in the surroundings of Nizhyn, during the general council, as well as with the importance of that council and its place in the historical memory.

Key words: Cossack's council, Black council, 1663, Hetmanate, Ukrainian Cossack's state.

УДК 94[(438):(477)]"1661/1667"

Пётр Кроль, д-р філософії (еквівалент по історії), доц.
Варшавський університет (Польща)

ПОЗИЦИЯ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ ПО ОТНОШЕНИЮ К СОБЫТИЯМ НА УКРАИНЕ В 1661-1667 ГГ.

У статті розглянуто політику Речі Посполитої щодо України у 1661-1667 рр. в контексті внутрішньої ситуації в країні та її стосунків з Москвою.

Ключові слова: Річ Посполита, Україна, козаки, польсько-козацькі стосунки, польська політика.

Неудачная политика силового разрешения конфликта с казачеством, его переход под власть царя, зимняя кампания 1654/1655 года, отсутствие надежды обрести вновь Украину и осознание нарастающей угрозы со стороны Швеции, при предполагаемом нападении весной российских войск на Литву, привело к тому, что в Речи Посполитой появилось понимание необходимости изменить политику по отношению к казачеству. Обретение вновь земель, занятых казаками и Москвой, являлось необходимым условием для возвращения государству международно-политической позиции. Именно тогда концепция соглашения стала приобретать все больше сторонников среди польско-литовских элит. Этот процесс усилился после смерти Богдана Хмельницкого в 1657 году, когда к

власти на Украине пришел Иван Выговский. Принятие программы, охватывающей заключение мира со Швецией и компромисса с казачеством, а также продолжение войны с Москвой, произошло во время заседания в марте 1658 года варшавского созыва сейма. Несмотря на политически турбулентную ситуацию и протесты Литвы, польско-казацкие переговоры привели к заключению в сентябре того же года Гадячского договора. Он был трудным компромиссом для обеих сторон. Для казацкой элиты и сознательной части русского общества означал отсрочку мечты о независимости, для польской стороны – одобрение значительной политической, военной, религиозной автономии Русского княжества. Уже на сеймах 1658-1659 годов большинство сенаторов относилось к